

О.В. ІВАНЕНКО
(Київ)

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПСЛ. *SEB- / *SOB-
В АПЕЛЯТИВНІЙ ТА ПРОПРІАЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ**

УДК 81'373.232

Іваненко О.В. Реалізація псл. **seb-* / **sob-* в апелятивній та пропріальній лексиці; 4 стор.; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті подано етимологічний аналіз патроніма *Собич* та деяких спільнокореневих утворень з основою *Соб-* / *соб-*.

Ключові слова: етимологія, антропонім.

Resume: The article conducts etymological analysis of patronym *Собич* and some derivates with *Соб-* / *соб-* stem.

Key words: etymology, anthroponym.

У пропонованій статті ми заторкнемо лише невеличку частину апелятивно-онімного масиву, що так чи інакше продовжує псл. **seb-* / **sob-* на території сучасної Славії, залучивши до аналізу етимологічно неоднозначний антропонім **Собич*, який можна пояснювати як на слов'янському, так і на неслов'янському мовному ґрунті¹.

¹ Континуанти зазначеної праслов'янської основи вже неодноразово привертати увагу дослідників. Див., наприклад, такі праці: *Бенвенист Э.* Словарь индоевропейских социальных терминов. П. Свободный человек // Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. С. 354-364; 19. *Трубачев О.Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. М., 1991; *Трубачев О.Н.* К этимологии названия Швейцарии (*Helvetii, Helvetia ~ Schwyz, Schweiz*) // Этимология. 2002. М., 2003. С. 3-8.

Найочевидніша (як така, що лежить на поверхні) етимологічна версія полягає в тому, що основою для патроніма *Собич* стали деривати на зразок українських прізвищ *Собиченко*, *Собків*, *Собенко* < *Себастьян*, *Севастян* [13, с. 327-328], пол. *Sobicz* (1387 р.) [17, с. 456], Имре *Собич* – угорський футболіст (ФК “Майнц”, Німеччина) [21]. Водночас, польський дослідник К. Римут д.-пол. *Soba* (1136 р.) з похідними пов’язує або з композитами на зразок *Sobieslaw* < *sobie*, або (іноді) з *Sobestian* = *Sebastian* [17, с. 456]. Тому, з огляду на остаточно не визначену генезу антропонімів на *Соб-*, обмежитися виключно канонічно-християнською етимологічною версією означало б знехтувати всією повнотою лінгвістичного потенціалу досліджуваних назв. Натомість ми пропонуємо розглянути інші, слов’янські, етимологічні версії.

На онімному рівні антропонім *Собич* засвідчений в ойконімах *Собич*, *Собичеве* на Сумщині [8, с. 627] та *Собычев* (*Сабычев*) у колишній Мінській губ. [19, с. 408], сучасному пол. ойконімі *Sobiczewu* [20].

Як слов’янський за походженням, укр. ойконім *Собич* виводиться О.І. Іліаді від **Собица* + -*ь* < **sob-ica* < **soba* [6, с. 240], проте антропонімного фактажу дослідник до аналізу не залучив. Відповідно, псл. **soba* сягає і.-є. **kāb-*. Із цією ж основою етимологічно пов’язуються й укр. *Соб* (*Сіб*) – назви річок, серб. *Собіна*, *Собляк* (назви потоків), пол. гідронім *Sobina*, блр. ойконім *Собино* й антропонім **Соба*. Саме наявність псл. **sob-* дало підстави А. Вальде реконструювати в своєму словнику основу і.-є. **kāb-* [6, с. 239-240]. Походження наведених онімів та їх апелятивної праслов’янської основи О.І. Іліаді пов’язує з назвою *олень*, наводячи як типологічні паралелі рос. *Олень* (потамонім), пол. *Jeleń* (гідронім у бас. Вісли) [6, 239-240]. Це ж стосується й серб. *Собина*, ст.-рос. *Соб* (ручай) ~ псл. **sobъ* (пор. д.-чеськ., чеськ. *sob* – реліктова назва (північного) оленя) [7, с. 295].

Не заперечуючи запропонованої етимології, генезу всіх наведених онімів можна пов’язувати з псл. **seb-* / **sob-* < і.-є. **sue-* / **suo-*, а мотиви їх номінації шукати в колі лексики на зразок ст.-сл. *осовь* ‘окремо’ [4, с. 224], д.-р. *собьный* ‘окремей, особливий’ [9, с. 456], рос. діал. *собленно* (перм.) ‘нарізно, осібно’ [10: 39, 167], *собо* (волог.) ‘осібно, окремо’ [10: с. 39, 169] або ж (іркут.) *собко* ‘спільно, разом’, ‘постійно, рівно’: *Здесь вода идет собко – хорошо* [10: с. 39, 166]². Отже, всі ці лексеми могли певним чином указувати на особливості розташування гідрооб’єктів чи на характер їх течії.

² Не виключено, що в останньому випадку *собко* – результат спотвореного **содко* (пор. щодо аналогії рос. діал. (волог.) *садко* ‘з великою пробивною силою (стріляти, про стрільбу з гвинтівки)’, (бурят. АР) ‘спритно, вміло’; (арх., печор.) ‘в’язко, тванисто’, ‘важко, погано’ [10: 36, 29,30]), оскільки звуки [б] і [д] близькі за місцем творення, тому під впливом наступного задньоязикового [к] звук [д] міг зазнати відповідних фонетичних змін. Як приклад наведемо властиві українському діалектному мовленню переходи: 1) [д] > [б]: *свердло* > *свербло* та 2) [б] > [д]: *бубен*, *бубон* > *дубен*, *оби(о, о’)*чайка > *одучайка* [2, 62-63].

Ми вважаємо, що патронім **Собич*, з огляду на специфіку іменування особи, логічно співвідносити з і.-с. **sue-* / **suo-* з ідеєю особистої належності, власності тощо. Для аналізованого антропоніма можливі два шляхи виникнення: а) як похідне від **Собъ*, **Соба* < **Sobъ*, **Soba*³ (< **sobiti*) + патронімний формант *-іс⁴*; б) як похідне від псл. **Sobitjъ* < **sobitjъ* < **sobiti*). Проте, аналізуючи похідні з формантом *-ич*, необхідно реконструювати відповідне праслов'янське дієслово.

Усі підстави відновлювати псл. **sobiti* дають ст.-сл. **СОБИТИ СЛ** 'бути самотнім' [11, с. 618], рос. діал. *собить* (дон., волог., тул., тамб., калузьк.) 'намагатися придбати, отримати що-небудь для себе чи кого-н. іншого', 'припасати, заготовувати, приберігати для себе' (тамб., ворон.) [10: с. 39, 166], *собиться* (рязан.) 'збиратися, виряджатися кудись', 'збиратися зробити що-н.' [3, с. 259], блр. *собіць* 'спастися на думку, навести на думку зробити що-н.' [14, 230], моравськ. *sobit* 'садити, розмножувати, власне, розсаджувати так, щоби кожна одиниця була с а м а п о с о б і, окремо' [16, с. 462], пол. діал. *sobić se, przysobić* 'привласнити' [15, с. 433].

Відповідно, як первісні гіпотетичні значення для псл. **sobitjъ* могли виступати: 'т о й, х т о ж и в е о к р е м о' (наприклад, про людину, яка стала вести окреме господарство, стала жити своїм домом чи под.), 'с к у п а р', 'с к н а р а', 'е г о ї с т'.

Література

1. Вербич С.О. Фіналь *-ич* у гідроніміконі Дністра // Логос ономастики. – 2008. – № 2. – С. 53-56.
2. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К., 1990.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1955. – Т. 4.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1982-2006. – Т. 1-5.
5. Заимов Й. Български именник. – София, 1988.

³ Щодо реконструкції псл. **Sobъ*, **Soba*, **Sobo* пор. болг. *Собе* – від зниклого *Собеслав* (XVIII в.); *Собѣн*, *Собе*, *Собо* (XVIII в.); *Собол*, *Собул*, *Собо* [5, 202], ст.-пол. *Sobiczek* (1498 р.), *Sobiesz* (1247 р.), *Sobien* (1619 р.) [17, 456] тощо.

⁴ За допомогою псл. **-ісъ*, за Ф. Славським, утворювалися *n o m i n a i n s t r u m e n t i* та *n o m i n a a g e n t i s*: **bičъ* 'знаряддя для биття' < **biti* 'бити'; **bričъ* (півд.-сх.) 'знаряддя для різання, гоління' < **briti* 'голити, зрізати волосся, рослинність на обличчі'; **pogoničъ* 'погонщик, загонщик' < **pogoniti* 'погнати, нагнати'; **rodičъ* 'батько' < **roditi* 'народжувати' [18, 102]. Формант **-ісъ* засвідчений також у численних гідроапелятивах й похідних від них утвореннях: *Вонич* < **вонич* < *воніти* 'неприсмно пахнути' + *-ич* (< **-ісъ*), *Красич* < **красич* < *красий* 'червоний і білий', *Нічич* < **нічісъ* < **нічїти* 'згинатися, схилатися' [1, с. 53-54].

6. Илиади А.И. Из славянской гидронимии. III: укр. *Сóб*, рус. *Солза*, пол. *Solza* и др. // Acta onomastica. Praha, 2006. Ročník XLVII. S. 239-243.
7. Іліаді О.І. Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан. – К.; Кіровоград, 2008.
8. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти Т. Сумська область / Відп. ред. П.Т. Трощко. – К., 1973.
9. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., 1958. Т. III.
10. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. С.-Петербург, 2002. – Вып. 36; 2005. – Вып. 39.
11. Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М., 1999.
12. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – К., 2003. Кн. 1-2.
13. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К., 2005.
14. Глумачальны слоўнік беларускай мовы / Рэд. М.Р. Суднік. – Мінск, 1982. – Т. 5.
15. Karłowicz J. Słownik gwar polskich. Kraków, 1907. T. 5.
16. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957.
17. Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 2001. T. II.
18. Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974. T. I.
19. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1977. Bd VIII.
20. <http://www.lubuskie.e-wojewodztwo.pl/lubuskie/mapasobiczewy-325523>.
21. <http://yandex.ru/yandsearch?clid>.